

۷

بررسی رابطه میان منازعات داخلی و شاخص‌های امنیت انسانی در سوریه

الهام رسولی ثانی آبادی^۱

فاطمه ستار^۲

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

درجه مقاله: علمی

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۰۶/۱۲

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۱۲/۱۶

^۱. نویسنده مسئول، دانشیار روابط بین الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه یزد (rasooli@yazd.ac.ir)

^۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد روابط بین الملل، دانشگاه یزد (fatemeh.sattar7721@gmail.com)

چکیده

کاهش خشونت در همه اشکال آن یکی از مهم‌ترین پیش‌شرط‌های تحقق امنیت انسانی مطابق با سند توسعه پایدار ۲۰۳۰ سازمان ملل می‌باشد. در این میان منازعات خشونت‌آمیز و خشونت میان افراد در دو سطح میان‌دولتی و درون‌دولتی از مهم‌ترین تهدیدات علیه تمامیت فیزیکی و امنیت روانی و سلامت انسان‌ها به‌عنوان اصلی‌ترین کارگزاران امنیت انسانی محسوب می‌شود. با توجه به این موضوع سؤال اصلی این پژوهش آن است که منازعات داخلی در کشور عربی سوریه چگونه شاخص‌های امنیت انسانی در این کشور را تحت تأثیر قرار داده است؟ در پاسخ به این سؤال، فرضیه این پژوهش آن است که منازعات داخلی در این کشور عربی از دو طریق مستقیم و غیرمستقیم (از طریق تضعیف دولت و ناکارآمد کردن آن) شاخص‌های امنیت انسانی را تحت تأثیر قرار داده و موجب کاهش این امنیت در سطوح مختلف شده است. یافته‌های پژوهش نیز بر اساس داده‌های مختلف پایگاه‌های رتبه‌بندی کشورها در زمینه شاخص‌های مختلف امنیت انسانی و جایگاه سوریه در این رتبه‌بندی‌ها، این فرضیه را اثبات می‌کند. این پژوهش یک پژوهش کیفی و بر اساس مطالعه موردی است و اندازه‌گیری شاخص‌ها با استفاده از معیارهای کمی انجام می‌شود. روش گردآوری اطلاعات نیز از طریق استفاده از منابع معتبر مجازی و استنادی می‌باشد.

• واژگان کلیدی

امنیت انسانی، سوریه، منازعات داخلی، توسعه پایدار.

کاهش خشونت در همه اشکال آن یکی از مهم‌ترین پیش‌شرط‌های تحقق امنیت انسانی^۱ مطابق با سند توسعه پایدار ۲۰۳۰ سازمان ملل می‌باشد. در این میان منازعات خشونت‌آمیز و خشونت میان افراد در دو سطح میان‌دولتی و درون‌دولتی از مهم‌ترین تهدیدات علیه تمامیت فیزیکی و امنیت روانی و سلامت انسان‌ها به عنوان اصلی‌ترین کارگزاران امنیت انسانی محسوب می‌شود. چرا که منازعات داخلی باعث کاهش کارگزاری انسان‌ها^۲ و مشارکت کامل آن‌ها در امور مربوط به مدیریت جامعه می‌شود. در همین راستا احساس امنیت بخش جدایی‌ناپذیر هدف ۱۶ سند توسعه پایدار^۳ می‌باشد. در این بند، یکی از اهداف توسعه پایدار ایجاد صلح و عدالت و ارتقای جوامع به جوامع صلح‌آمیز و فراگیر برای توسعه و فراهم کردن دسترسی به عدالت برای همه و در همه سطوح می‌باشد (Tanaka, 2015). بنابراین واضح است که منازعات داخلی هم به صورت مستقیم و هم به صورت غیرمستقیم از طریق تحت تأثیر قرار دادن کارآمدی دولت، می‌تواند شاخص‌های امنیت انسانی را در سطوح مختلف تحت تأثیر قرار دهد. در همین ارتباط طبق گزارش برنامه توسعه سازمان ملل^۴ قبل از وقوع کووید ۱۹ روزانه ۱۰۰ شهروند در منازعات مسلحانه کشته می‌شدند (New threats to human security, 2022).

اصولاً منازعه به وضعیتی گفته می‌شود که در آن گروه‌های انسانی برحسب ویژگی‌های فرهنگی، قومی، زبانی و... با گروه‌های دیگری برحسب ناسازگاری و تعارض اهدافی که دارند، به صورتی آگاهانه درگیر منازعه هستند. منازعه پدیده‌ای بی‌وقفه و جزئی از واقعیت هر جامعه بوده و از شدت و ضعف یکسانی برخوردار نمی‌باشد. طبق گزارش‌های برنامه توسعه سازمان ملل دو منطقه خاورمیانه و آفریقا از جمله مناطقی هستند که بیش‌ترین منازعات داخلی در کشورهای آن‌ها اتفاق می‌افتد.

---

1. Human Security

2. Human Agency

3. Sustainable Development Goals

4. UNDP

شکل شماره ۱: بررسی میزان منازعات داخلی در مناطق مختلف جهان در سال ۲۰۲۲

منبع: https://acleddata.com/acleddatanew/wp-content/uploads/ACLED_Codebook_v1_January-2021.

از آن جا که در منطقه خاورمیانه کشور سوریه یکی از کشورهایی است که به شدت درگیر منازعات داخلی است، بنابراین هدف اصلی این نوشتار بررسی رابطه میان منازعات داخلی و ابعاد مختلف امنیت انسانی در این کشور است.

به لحاظ سازماندهی در این نوشتار، ابتدا مفهوم امنیت انسانی و شاخص‌های آن و همچنین ارتباط میان منازعات داخلی و تأثیر آن بر ابعاد مختلف شاخص‌های امنیت انسانی را مورد بررسی قرار می‌دهیم، سپس به بررسی اجمالی منازعات داخلی و طرفین منازعه در سوریه خواهیم پرداخت و در مبحث نهایی نیز ابعاد مختلف امنیت انسانی و شاخص‌های آن را با توجه به منازعات داخلی سوریه و تأثیر این منازعات بر اساس استفاده از داده‌های مختلف پایگاه‌های رتبه‌بندی کشورها در زمینه شاخص‌های مختلف امنیت انسانی و جایگاه سوریه در این رتبه‌بندی‌ها مورد بررسی قرار خواهیم داد.

مفهوم امنیت انسانی و ارتباط آن با منازعات داخلی:

امنیت انسانی از زمان مهم شدن گفتمان توسعه جهانی در گزارش توسعه انسانی در سال ۱۹۹۴ نقش بسیار مهمی در ادبیات روابط بین‌الملل پیدا کرده است. در این گزارش که با عنوان

«ابعاد جدید امنیت انسانی: تاکید بر امنیت افراد به جای دولت‌ها» توسط برنامه توسعه سازمان ملل تهیه شد، مفهوم امنیت انسانی برای اولین بار مطرح شد و به معنای آزادی از ترس^۱ توصیف شد (Human Development Report, 1994). این که انسان‌ها در جامعه خود چگونه زندگی می‌کنند، تا چه حد قدرت انتخاب دارند، دسترسی آن‌ها به بازار و خدمات اجتماعی تا چه حد است و ... طبق این گزارش ابعاد مختلف امنیت انسانی عبارت‌اند از: امنیت اقتصادی^۲، امنیت غذایی^۳، امنیت سلامتی^۴، امنیت محیط زیستی^۵، امنیت شخصی^۶ و امنیت اجتماع زندگی^۷ و امنیت سیاسی^۸.

جدول شماره ۱: ابعاد مختلف امنیت انسانی مطابق با گزارش ۱۹۹۴ توسعه انسانی

امنیت اقتصادی	اطمینان از یک درآمد پایه و تضمین شده برای افراد جامعه
امنیت غذایی	دسترسی اقتصادی و فیزیکی به مواد غذایی سالم
امنیت اجتماع زندگی	مصونیت گروه‌های اجتماعی از رویه‌های سرکوبگرانه جامع و اجتماع و درگیری‌های قومی
امنیت سیاسی	آزادی افراد جامعه از سرکوب دولت و نقض حقوق انسانی
امنیت سلامت	دسترسی به مراقبت‌های بهداشتی شخصی و رژیم‌های حمایتی بهداشت عمومی
امنیت محیط زیستی	ایمنی از بلایای طبیعی و ایمنی در برابر کمبود منابع ناشی از تخریب محیط زیست
امنیت شخصی	امنیت در برابر آسیب‌ها و خشونت‌های فیزیکی، سوءاستفاده حقوق بشری و خشونت داخلی

Source: Human Development Report, 1994

در ادامه گزارش ۱۹۹۴ در گزارش سال ۲۰۰۰ مجمع عمومی سازمان ملل با عنوان «جهان عاری از نیاز و عاری از ترس»^۹ که توسط کوفی عنان دبیرکل وقت سازمان ملل ارائه شد، معنای این مفهوم توسعه پیدا کرد و امنیت انسانی به معنای رهایی از نیاز (شرایطی که امکان حفاظت از نیازهای اساسی و کیفیت زندگی و معیشت و رفاه انسان را فراهم می‌کند)، رهایی از ترس (شرایطی که به افراد و گروه‌ها اجازه می‌دهد رها از تهدیدات مستقیمی باشند که امنیت فیزیکی

1. Freedom of Fear

2. economic security

3. food security

4. health security

5. environmental security

6. personal security

7. community Security

8. political security

9. World free of want and free of fear

آن‌ها را به خطر می‌اندازد مثل انواع خشونت‌های مستقیم و غیرمستقیم) و احترام به کرامت انسانی^۱ (شرایطی که افراد و گروه‌ها حقوق اساسی شان مثل آزادی انتخاب و استفاده از فرصت‌ها در زندگی روزمره شان حفظ می‌شود) توصیف شد (Reports of the Secretary-General on Human Security, 2000).

در هر دو گزارش سازمان ملل بر امنیت افراد به جای امنیت دولت‌ها تاکید شد و افراد به عنوان مهم‌ترین مراجع امنیت معرفی شدند. امنیت نیز به معنای رهایی از تهدیدات و خشونت‌های مستقیم و غیرمستقیم اقتصادی، محیط زیستی، اجتماعی و ... تعریف شد. در این گزارش‌ها همچنین ایجاد امنیت از طریق توسعه انسانی و برقراری شرایط مشارکت همگانی و دموکراسی سازی به جای تاکید بر توسعه سیاسی مورد توجه قرار گرفت. بنابراین مفهوم امنیت انسانی در ارتباط نزدیکی با مفهوم توسعه انسانی قرار گرفت. به عبارت دیگر می‌توان این گونه بیان کرد که توسعه انسانی بر مبنای امنیت انسانی است و همان گونه که توسعه انسانی همه جانبه می‌تواند منجر به افزایش امنیت انسانی شود، دولت ناکارآمد نیز می‌تواند باعث عدم توسعه همه جانبه شود. در این میان منازعات داخلی نیز می‌توانند به ایجاد دولت ناکارآمد و کاهش امنیت انسانی منجر شوند. چرا که دولت دارای حاکمیت به عنوان مهم‌ترین کارگزار در کنار نهادهای بین‌المللی و بازیگران غیردولتی در ایجاد امنیت انسانی است (Bajpai, 2000).

جدول شماره ۲: تمایز میان امنیت ملی و امنیت انسانی

امنیت ملی	امنیت انسانی	
دولت	افراد	مرجع امنیت
تمامیت ارضی و استقلال ملی	آزادی افراد	هدف امنیت
تهدیدات نظامی مستقیم سایر دولت‌ها	تهدیدات مستقیم و غیرمستقیم خود دولت‌ها و بازیگران غیردولتی	رهایی از
تک وجهی	چندوجهی و به هم پیچیده	وجه امنیت

منبع: یافته‌های پژوهشگر

اگر بخواهیم تهدیدات وارده بر امنیت انسانی را تقسیم بندی نماییم می‌توانیم از تهدیدات سیستم فیزیکی و یا تهدیدات طبیعی مثل بلایای طبیعی نام ببریم که این تهدیدات به طور

¹. human dignity

خودکار و به تنهایی نمی‌تواند تهدیدی بر امنیت انسانی وارد نماید. تهدیدات نوع دوم تهدیدات سیستم زندگی و یا حوزه بیولوژیک هستند مثل بیماری‌ها که می‌توانند موجب تهدید بر امنیت انسانی شوند اگر که دولت و یا سیستم سیاسی کارآمدی نتواند این تهدیدات را مهار نماید. تهدیدات نوع سوم تهدیدات اجتماعی هستند که خودشان به انواع مختلفی از تهدیدات اقتصادی، سیاسی و یا اجتماعی تقسیم می‌شوند؛ مثل منازعات داخلی و یا جنگ‌های بینادولتی. این تهدیدات هم به صورت مستقیم و هم به صورت غیرمستقیم و از طریق تضعیف و ناکارآمد کردن دولت می‌توانند موجب تهدیدات امنیت انسانی شوند. این تهدیدات همچنین می‌توانند موجب تهدیدات نوع دوم شوند (Tanaka, 2015). در واقع به دلیل به هم پیچیده بودن امنیت انسانی، امنیت ملی و امنیت جهانی منازعات داخلی می‌تواند هر سه وجه را تحت تأثیر قرار دهد.

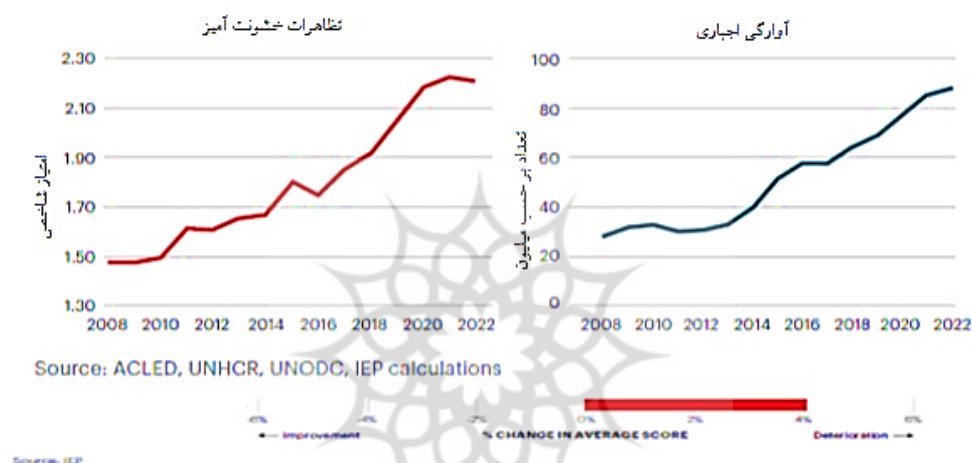
در گزارش جدید برنامه توسعه سازمان ملل با عنوان «تهدیدات جدید بر امنیت انسانی» که در سال ۲۰۲۲ ارائه شده است، منازعات خشونت آمیز داخلی^۱، به همراه تهدیدات فن‌آوری دیجیتال و همچنین بیماری همه‌گیر کرونا به عنوان عوامل تهدیدکننده جدید امنیت انسانی معرفی شده‌اند. طبق این گزارش از هر ۴ نفر در جهان ۱ نفر تحت تأثیر منازعات داخلی است و در سال ۲۰۲۰ تعداد افراد بی‌خانمان و آواره ناشی از ترس منازعات داخلی ۸۲/۴ میلیون نفر یعنی دو برابر سال ۲۰۱۰ بوده است (New threats to human security, 2022).

طبق این گزارش، کاهش خشونت در همه اشکال آن از جمله مهم‌ترین پیش‌شرط‌های تحقق امنیت انسانی است. در همین ارتباط در سند توسعه پایدار ۲۰۳۰ سازمان ملل نیز منازعات خشونت‌آمیز و خشونت میان افراد مهم‌ترین تهدید علیه تمامیت فیزیکی افراد و یا امنیت سلامت و روحشان (امنیت شخص‌شان) محسوب می‌شود. طبق گزارش، این منازعات باعث کاهش کارگزاری انسان‌ها و مشارکت کامل آن‌ها در امور مدیریت جامعه می‌شود (The Human Security Framework and National Human Development Reports, 2006). تقریباً از هر پنج کودک در جهان در مناطق دچار منازعه داخلی زندگی می‌کنند که در معرض کشته شدن، سوء استفاده جنسی، کمبود غذا، و سلامت فیزیکی و روحی قرار دارند. در این میان برخی از بازیگران منازعات داخلی عمداً خشونت‌هایی را مرتکب می‌شوند که گروه هدف اصلی‌شان کودکان هستند، مثل حمله علیه مدرسه‌ها، بیمارستان‌ها، تسهیلات آب و دیگر خدمات عمومی....

¹. Internal Violent Conflict

منازعات داخلی همچنین موجب آوارگی اجباری انسان‌های دچار منازعه می‌شود، افرادی که تحت تأثیر این منازعات به اجبار بایستی وطن و محل زندگی خود را ترک نمایند. مطابق با نمودار زیر بیش از ۸۰ میلیون نفر در جهان تحت تأثیر منازعات داخلی مجبور به ترک محل زندگی خود شده‌اند.

شکل شماره ۲: ارتباط میان منازعات داخلی و آوارگی افراد در جهان

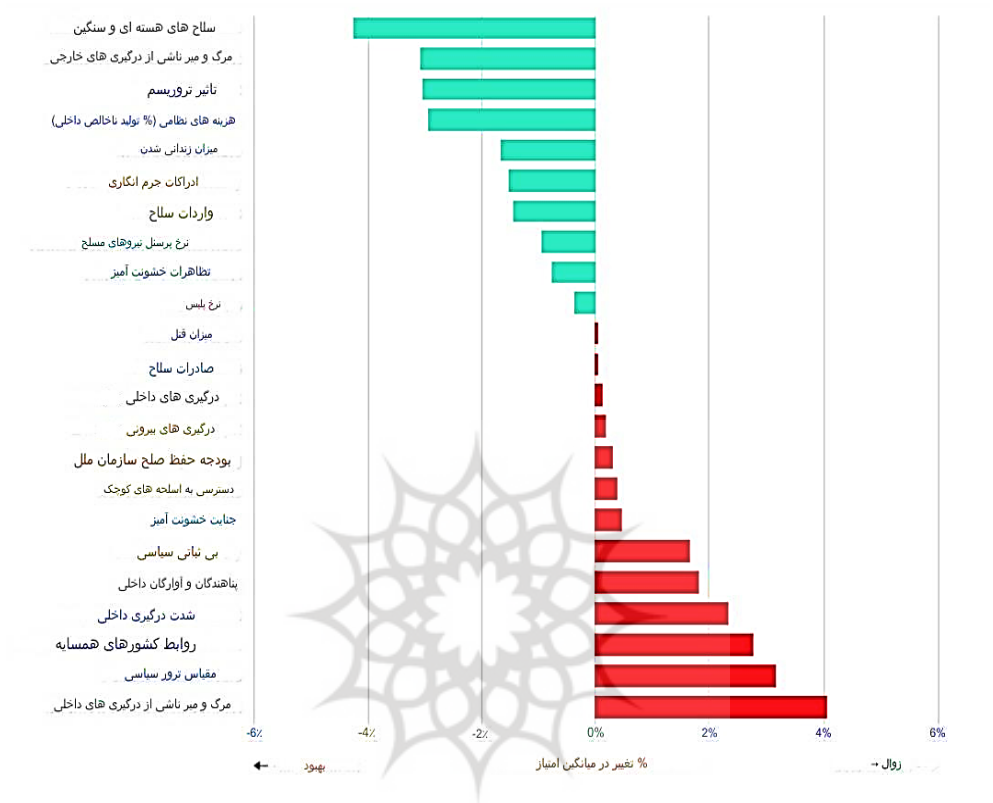

منبع: https://acleddata.com/acleddataneu/wp-content/uploads/ACLED_Codebook_v1_January-2021.

در شکل زیر نیز نشان داده می‌شود، در حالی که میزان مرگ و میر افراد ناشی از سلاح‌های سنگین و یا هسته‌ای و یا ناشی از منازعات میان‌دولتی در حال کاهش چشم‌گیر و رو به بهبود است (قسمت‌های آبی رنگ)، در مقابل میزان مرگ و میر ناشی از منازعات داخلی رو به افزایش است و در انتهای جدول به میزان ۴ درصد رسیده است.

شکل شماره ۳: میزان مرگ و میر افراد بر اساس شاخص منازعات داخلی

منبع: https://acleddata.com/acleddatanew/wp-content/uploads/ACLED_Codebook_v1_January-2021

بررسی منازعات داخلی در سوریه به عنوان مطالعه موردی

تاریخ شکل‌گیری دولت سوریه نیز هم‌چون سایر دولت‌های عربی منطقه ناشی از منافع قدرت‌های استعماری و تحولات دولت عثمانی است و به همین دلیل تعارضات و ناهمگونی‌های قومی و مذهبی از ویژگی‌های اساسی این کشور محسوب می‌شود. بنابراین از آن‌جا که این دولت در نتیجه‌ی مرزبندی‌های تصنعی در قرن بیستم شکل گرفته است، هنوز نتوانسته است که چالش‌های دولت-ملت‌سازی را به خوبی حل کند. لذا یکی از خصیصه‌های ذاتی و تاریخی دولت

سوریه وجود کشمکش و منازعه مستمر بر سر کسب قدرت میان گروه‌های مختلف قومی-مذهبی است و تحولات سال ۲۰۱۱ نیز به همین دلیل به وقوع پیوست.

سوریه دارای گروه‌های قومی و مذهبی مختلفی است، در این میان عرب‌ها ۷۴ درصد از جمعیت کل این کشور را تشکیل می‌دهند و سایر اقلیت‌های قومی شامل کردها با جمعیت ۹ و نیم درصد (بزرگ‌ترین گروه اقلیت سوریه)، ترک‌ها با جمعیت ۴ و نیم درصد، آشوریان با جمعیت ۳ و نیم درصد و ارمنی‌ها با جمعیت یک درصد هستند. علاوه بر این تشیع و تسنن نیز دو گروه عمده مذهبی در این کشور به حساب می‌آید و مسیحی، اسماعیلیه و دروزی‌ها نیز دیگر گروه‌های اقلیت مذهبی در سوریه هستند. نگرش حکومت به کردها به دلیل تعصبات قوم عرب چندان مطلوب نیست و همین مسئله باعث کشمکش‌ها و منازعات قومی بین اعراب و کردها شده است (Largest Ethnic Groups In Syria, 2018).

یکی از مهم‌ترین جلوه‌های منازعه در سوریه، تنش‌های مذهبی بوده است. سنی‌ها بزرگ‌ترین گروه قومی را در سوریه تشکیل می‌دهند که حدود ۷۴ درصد از جمعیت سوریه را به خود اختصاص داده‌اند. پس از آن شیعیان علوی و اسماعیلی علویان با ۱۳ درصد جمعیت، بزرگ‌ترین گروه مذهبی در این کشور محسوب می‌شوند. مسیحیان و دروزیان نیز با ده و سه درصد به ترتیب از دیگر گروه‌های مذهبی اصلی سوریه محسوب می‌شوند (Syria International Religious Freedom Report, 2021). علی‌رغم این که سنی‌ها اکثریت جمعیت کشور را به خود اختصاص داده‌اند، اما گروه‌های علوی بر قدرت مسلط هستند، که این مسئله دامنه تنش‌های مذهبی را در این کشور افزایش داده است. به‌عنوان مثال در تحولات انقلابی که از سال ۲۰۱۱ آغاز شد، تظاهرات قابل توجهی در محله‌های سنی نشین درعا شکل گرفت، این درحالی بود که در محله‌های علوی نشین حمص یا لاذقیه عملاً هیچ اعتراضی در کار نبود.

بنابراین منازعات داخلی سوریه چندوجهی و ناشی از تضادهای مذهبی و قومیتی بوده (سیاست کنترل و مهار قومی و حفظ علویان در راس قدرت) که نتیجه آن قیام‌های مردمی سال ۲۰۱۱ و آغاز جنگ داخلی در سوریه بود. وضعیتی که با ورود گروه تروریستی دولت اسلامی عراق و شام (داعش) به این کشور بدتر از پیش شد و دامنه‌ی کشمکش‌ها و تنش‌های بین حکومت و مخالفین با ورود داعش به بخش‌های مختلف این کشور افزایش یافت. با این حال، این منازعات داخلی هیچ‌گاه به سقوط حکومت بشار اسد منتهی نگشت و دولت سوریه به کمک نیروهای ایران و روسیه به‌خصوص از سال ۲۰۱۵ توانست بسیاری از گروه‌های شورشی داخلی را شکست داده و همچنین در سال ۲۰۱۷ پایان سلطه داعش را بر منطقه اعلام کند؛ اگرچه پیروزی بشار اسد به

معنای پایان منازعه داخلی در سوریه نبوده و کشمکش‌های سیاسی و مسلحانه بین حکومت و مخالفین به هیچ وجه به‌طور کامل پایان نیافته است (Syrian Civil War, 2021).

شکل شماره ۴: بررسی طرفین منازعه داخلی در سوریه در سال ۲۰۱۷

منبع: <https://Syrialiveuamap.com>, 2020

نقشه بالا نشان دهنده طرفین منازعه داخلی در سوریه هستند. مناطق قرمز رنگ تحت تصرف نیروهای دولت سوریه، مناطق مشکی تحت تصرف نیروهای اسلامی عراق و سوریه (داعش)، مناطق زرد رنگ تحت تصرف نیروهای کردها، و مناطق خاکستری تحت تصرف نیروهای شورشی است. این کشور بر اساس معیار دامنه درگیری‌های داخلی مداوم در رتبه ۱۶۳ جهان بعد از کشورهای افغانستان، یمن و سومالی قرار گرفته است.

طبق آمار و گزارش‌های موسسه تحقیقات بین‌المللی صلح استکهلم (سیپری)^۱ که در زمینه منازعات و کنترل تسلیحات پژوهش می‌کند، در کشور سوریه بیش از ۱۰۰۰ گروه شبه نظامی مجزا شناسایی شده‌اند که درگیر منازعه با یکدیگر هستند (SIPRI Yearbook, 2018). طبق

¹. The Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI)

این گزارش منازعات داخلی می‌تواند به دو شکل باشد. منازعاتی که میان گروه‌های مختلف سازمان یافته و مجزا از دولت هستند و منازعاتی که یک سوی آن دولت قرار دارد. به نظر می‌رسد در سوریه هر دوی این منازعات را شاهد هستیم که اتفاقاً همین مسئله به تشدید مساله امنیت انسانی در این کشور انجامیده است.

جدول شماره ۳: جایگاه سوریه بر اساس معیار دامنه درگیری‌های مداوم داخلی

رتبه	کشور	امتیاز 2021	تغییر امتیاز	تغییر رتبه
163	سوریه	3.828	0.095	**
162	یمن	3.687	0.021	**
161	روسیه	3.079	0.616	↓ 9
160	افغانستان	3.641	0.009	↑ 1
159	سومالی	3.613	-0.132	↑ 1

منبع: Institute for Economics & Peace. Global Peace Index, 2022.

بر اساس گزارش ۲۰۲۲ موسسه صلح و اقتصاد که بر اساس معیارهای گوناگون به اندازه‌گیری شاخص صلح جهانی در کشورهای گوناگون می‌پردازد، این شاخص در کشور سوریه بسیار پایین بوده و این کشور در زمره کشورهایی با رنگ قرمز است که این رنگ به معنای نبود صلح و یا درجه پایین صلح در این کشورهاست.

جدول شماره ۴: شاخص صلح جهانی^۱ بر اساس گزارش ۲۰۲۲ موسسه صلح و اق

رتبه	کشور	نمره	تغییر
139	میانمار	2.631	↓ 7
140	نیجر	2.655	↑ 1
141	ایران	2.687	↑ 2
142	کامرون	2.709	↑ 4
143	نیجریه	2.725	↑ 2
144	کلمبیا	2.729	↑ 2
145	ترکیه	2.785	↑ 5
146	بورکینافاسو	2.786	↓ 12
147	پاکستان	2.789	↑ 1
148	ونزوئلا	2.798	↑ 3
149	اتیوپی	2.808	↓ 9
150	مالی	2.911	↓ 1
151	لیبی	2.93	↑ 5
152	کمره شمالی	2.942	↑ 1
153	اوکراین	3.071	↓ 17
154	سودان	3.007	↓ 2
155	آفریقای مرکزی	3.021	↓ 1
156	سومالی	3.125	↑ 2
157	عراق	3.157	↑ 2
158	مکزیکو	3.166	↓ 1
159	سودان جنوبی	3.184	↑ 1
160	روسیه	3.275	↓ 5
161	سوریه	3.356	↔
162	یمن	3.394	↔
163	افغانستان	3.554	↔

منبع: Institute for Economics & Peace. Global Peace Index, 2022.

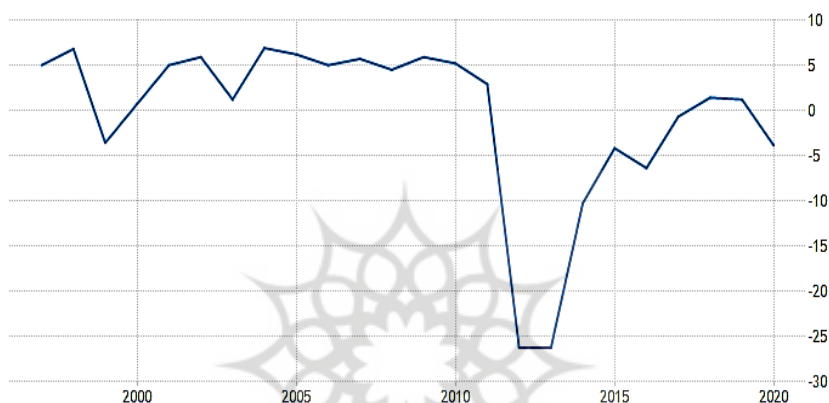
رابطه میان منازعات داخلی و شاخص‌های امنیت انسانی در سوریه (۲۰۲۱-۲۰۱۱)

در این مبحث به بررسی رابطه میان منازعات داخلی و ابعاد مختلف شاخص‌های امنیت انسانی در کشور سوریه به‌عنوان مطالعه موردی کشوری که دچار منازعه داخلی است، می‌پردازیم. برخی از این شاخص‌ها مستقیماً تحت تأثیر منازعات داخلی بوده‌اند و برخی نیز به‌طور غیرمستقیم تحت تأثیر قرار گرفته‌اند، به این معنا که منازعه داخلی از طریق تحت تأثیر قرار دادن کارآمدی دولت و تبدیل آن به یک دولت در حال ورشکستگی و یا شکننده، موجب کاهش میزان شاخص‌های امنیت انسانی شده‌اند.

^۱. Global peace index (GPI)

منازعات داخلی و میزان امنیت اقتصادی در سوریه: یکی از حوزه‌های مهمی که تحت تأثیر منازعات داخلی در سوریه قرار گرفته است، حوزه اقتصادی و شاخص‌های مربوط به آن است. در واقع منازعات داخلی در حوزه اقتصاد هم به صورت مستقیم و هم به صورت غیرمستقیم از طریق تضعیف کارآمدی دولت و ورشکستگی آن منجر به افول اقتصاد سوریه در حوزه‌های مختلف شده اند که در ادامه به مهم‌ترین آن اشاره خواهیم کرد.

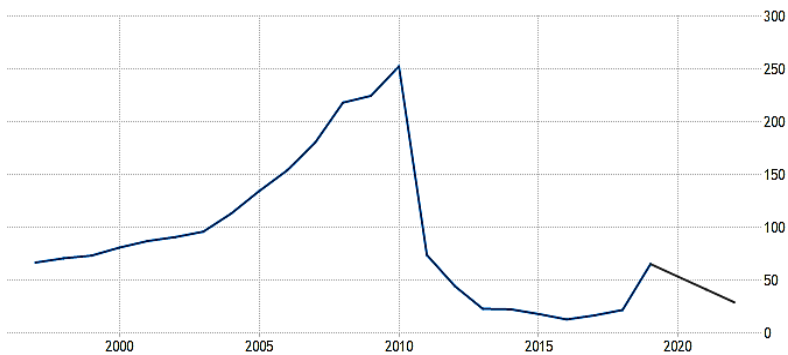
نمودار شماره ۱: درصد رشد اقتصادی سوریه از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰

منبع: Syria GDP growth annual in <https://tradingeconomics.com/syria/gdp-growth-annual>

همان‌گونه که از نمودار بالا مشخص است با آغاز جنگ داخلی در سوریه رشد اقتصادی این کشور با سقوط بسیاری مواجه شده و حدوداً به عدد منفی ۲۵ رسیده است، این در حالی است که در سال‌های قبل وقوع منازعه رشد اقتصادی سوریه از صفر تا ۵ درصد بوده است. در زمینه نرخ تولید ناخالص داخلی نیز همین وضعیت قابل مشاهده است.

نمودار شماره ۲: تولید ناخالص داخلی سوریه از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ (بر حسب میلیارد دلار)

منبع: Trading Economics Syria in <https://tradingeconomics.com/syria/gdp-growth-annual>

در کنار دو شاخص قبلی شاخص نرخ تورم نیز یکی از شاخص‌های اساسی سنجش امنیت اقتصادی در سوریه است، که پس از شروع جنگ‌های داخلی در این کشور این نرخ به شدت بالا رفته به نحوی که تا سال ۲۰۲۰ نرخ تورم به حدود ۱۵۰ درصد رسیده است. بر اساس نمودار زیر روند افزایشی نرخ تورم در سوریه با آغاز منازعات سال ۲۰۱۱ برابر بوده است و در واقع ارتباط مستقیمی بین افزایش تنش‌های داخلی و افزایش درصد تورم در سوریه وجود دارد.

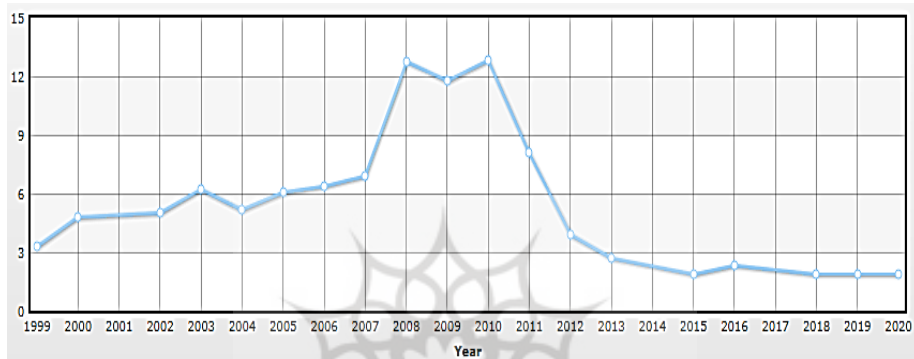
نمودار شماره ۳: درصد نرخ تورم در سوریه از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰

منبع: Syria inflation in <https://tradingeconomics.com/syria/inflation-annual>

از دیگر شاخص‌های امنیت اقتصادی سوریه میزان سرمایه‌گذاری خارجی در این کشور است که طبق نمودار زیر از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ فرآیندی نزولی را طی کرده است. در واقع با آغاز منازعات داخلی میزان سرمایه‌گذاری خارجی در سوریه به پایین‌ترین حد خود رسیده است و بسیاری از کشورهای خارجی سرمایه‌های خود را از این کشور خارج کرده و از سرمایه‌گذاران جدیدی نیز جذب نشده‌اند.

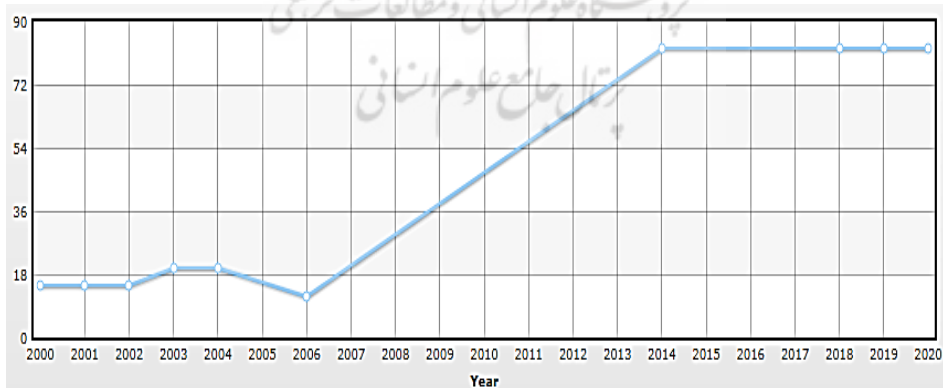
نمودار شماره ۴: میزان سرمایه‌گذاری خارجی در سوریه از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ (بر حسب میلیارد دلار)

منبع: Syria FDI in <https://www.indexmundi.com/syria/FDI>

نمودار خط فقر در سوریه نشان می‌دهد که حدود ۸۰ درصد از مردم سوریه زیر خط فقر قرار دارند و نمی‌توانند معیشت و نیازهای اولیه خود را تامین کنند.

نمودار شماره ۵: جمعیت زیر خط فقر در سوریه از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰ (بر حسب درصد)

منبع: Syria Population below poverty line in https://www.indexmundi.com/syria/population_below_poverty_line.html

بر اساس جدول زیر در کشور سوریه حدود ۸۰ درصد از تولید ناخالص داخلی صرف منازعات خشونت آمیز می‌شود.

جدول شماره ۵: ده کشور با بالاترین هزینه اقتصادی خشونت به عنوان درصدی از تولید ناخالص داخلی

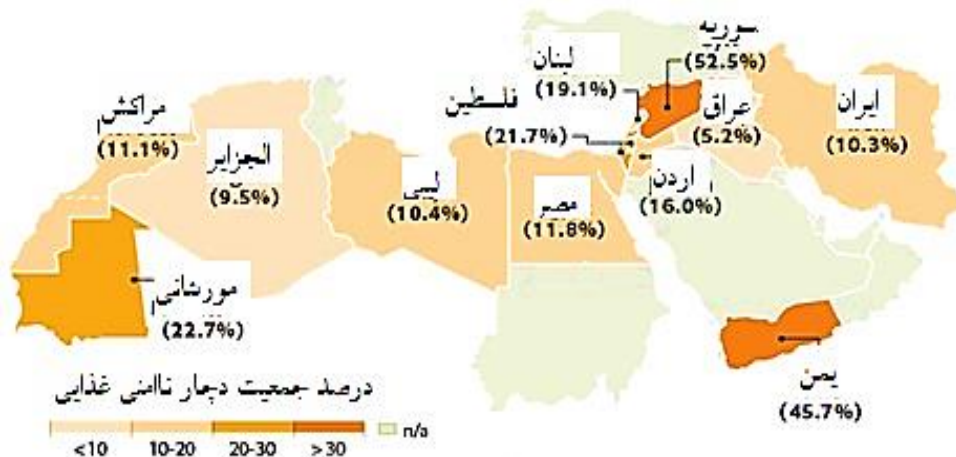
کشور	هزینه اقتصادی خشونت، % از تولید ناخالص ملی
سوریه	80.3
سودان جنوبی	40.8
آفریقای مرکزی	36.6
سومالی	32.8
افغانستان	29.9
کره شمالی	27.2
کلمبیا	25.9
یمن	23.0
سودان	20.8
قبرس	20.7
میانگین	33.8

Source: IEP

منبع: IEP

منازعات داخلی و میزان امنیت غذایی در سوریه: یکی دیگر از حوزه‌های امنیت انسانی که تحت تأثیر منازعات داخلی در سوریه قرار گرفته است، شاخص امنیت غذایی در این کشور است. طبق آمارهای داده شده توسط نهادهای بین‌المللی امنیت غذایی در این کشور به شدت پایین است.

شکل شماره ۵: درصد ناامنی غذایی در کشور سوریه در سال ۲۰۲۰

منبع: UN World Food Program in <https://country.eiu.com/article>

همان طور که مشخص است بیشتر کشورهای خاورمیانه از ناامنی غذایی رنج می‌برند و در این میان وضعیت امنیت غذایی در سوریه به مراتب بدتر از سایر کشورها است. درصد ناامنی غذایی در این کشور حدود ۵۰ درصد است، یعنی نیمی از جمعیت در این کشورها در وضعیت بحران غذایی قرار دارند.

مطابق با گزارش سازمان غذا و کشاورزی سازمان ملل، بخش کشاورزی در میانه سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۱۶ در سوریه به دلیل منازعات داخلی در این کشور، ۱۶ میلیارد دلار آسیب دیده است که همین امر موجب کاهش ۴۱ درصدی تولیدات کشاورزی و افزایش فقر غذایی و ناامنی غذایی برای مردم این کشور شده است. در همین زمینه بر اساس گزارش امنیت غذایی سازمان ملل در سال ۲۰۲۲ سوریه در میان ضعیف‌ترین کشورها در حوزه امنیت غذایی بوده است و از ۱۱۳ کشور مورد بررسی در جایگاه آخر بعد کشورهای یمن و هاییتی قرار دارد (Global Food Security Index, 2022).

گزارش سازمان فائو نیز در سال ۲۰۲۲ در مورد بحران غذایی، سوریه را در زمره کشورهای دچار به بحران جدی ناامنی غذایی می‌داند.

نمودار شماره ۶: ده کشور با بیشترین تعداد نفرات دچار به ناامنی غذایی

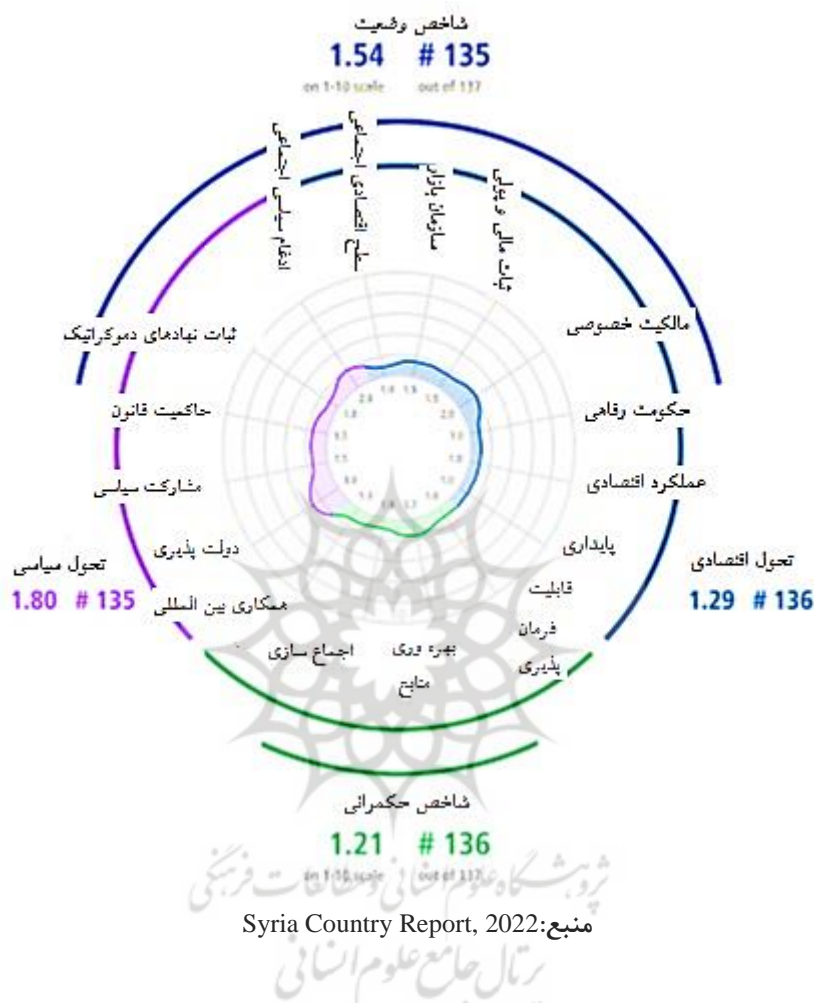

منبع: Global Report on Food Crises

منازعات داخلی و امنیت اجتماعی در سوریه: امنیت اجتماعی زندگی به معنای مصونیت گروه‌های اجتماعی از رویه‌های سرکوبگرانه جامع و اجتماع و درگیری‌های قومی تعریف می‌شود که میزان آن در یک کشور تحت تأثیر مستقیم منازعات داخلی آن کشور است. بر اساس آمارهای داده شده سوریه در سال ۲۰۲۱ به لحاظ میزان امنیت و آزادی‌های فردی از میان ۱۶۷ کشور در رتبه ۱۶۶ قرار دارد (Legatum Prosperity Index, 2021).

به نظر می‌رسد که در این حوزه شکل زیر که حاصل بخشی از گزارش سازمان بی. تی. آی در سال ۲۰۲۲ بوده و تلاش می‌کند با استفاده از شاخص‌ها و اطلاعات گوناگونی که از کشورها به دست می‌آورد، میزان پیشرفت آن‌ها را به سوی دموکراسی و همچنین شکوفایی اقتصادی و کیفیت خوب حکمرانی محاسبه و درجه‌بندی نماید، بسیار مفید باشد.

شکل شماره ۶: جایگاه سوریه در شاخص‌های مربوط به امنیت اجتماع زندگی

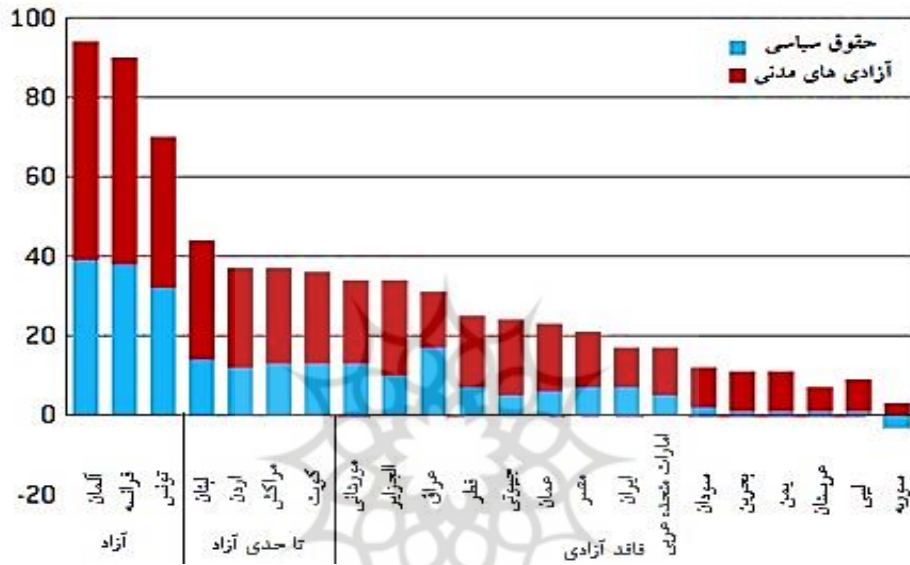

منبع: Syria Country Report, 2022

مطابق با اطلاعات شکل بالا وضعیت سوریه در حوزه‌های سه‌گانه تغییرات سیاسی، تغییرات اقتصادی و کیفیت حکمرانی در مجموع بسیار پایین بوده و از نمره یک تا ده این کشور نمره ۱.۵۴ را دریافت کرده است و از ۱۳۷ کشور مورد بررسی رتبه ۱۳۵ را به‌دست آورده است. رتبه این کشور در زمینه مشارکت سیاسی، حاکمیت قانون، ثبات نهادهای دموکراتیک، هم‌گرایی سیاسی و اجتماعی، رژیم رفاه، احترام به مالکیت خصوصی و ... که همگی به بهبود وضعیت امنیت اجتماع زندگی افراد یک جامعه کمک می‌کنند، بسیار پایین است.

منازعات داخلی و میزان امنیت سیاسی در سوریه: مطابق با نمودار زیر سوریه در میان کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا در رده آخر به لحاظ میزان حقوق سیاسی و آزادی‌های فردی قرار دارد.

نمودار شماره ۷: وضعیت حقوق سیاسی و آزادی‌های مدنی در سوریه سال ۲۰۲۱

منبع: Freedom House's Global Freedom Scores in MENA countries in 2021
<https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores>.

در واقع کشور سوریه طبق ارزیابی‌های بنیاد صلح^۱ در زمره کشورهای با درجه بالا از میزان ورشکستگی سیاسی قرار دارد. این کشور در رتبه‌بندی کشورهای با هشدار خیلی بالا قرار گرفته است. در این گزارش کشورها به گروه‌های خیلی پایدار، پایدار، خیلی باثبات، باثبات، وضعیت هشدار، هشدار متوسط، هشدار بالا، اضطراری، اضطراری حاد و اضطراری خیلی حاد قرار می‌گیرند که سوریه به همراه دو کشور دیگر سومالی و یمن در دسته آخر قرار گرفته است.

^۱. Found for Peace (FFP)

شکل شماره ۷: وضعیت سوریه در میان کشورهای جهان بر اساس میزان ثبات سیاسی و درجه ورشکستگی

هشدار بسیار بالا

= (3) سوریه 110.7

= (2) سومالی 110.9

▲ (1) یمن 111.7

منبع: Fragile States Index Annual Report, 2021

منازعات داخلی و میزان امنیت سلامت در سوریه: بر اساس گزارش سازمان بهداشت جهانی مهم‌ترین تهدید بر امنیت بهداشتی و سلامت کشورها و جوامع آن‌ها، منازعات داخلی است. منازعاتی که باعث افزایش تعداد مرگ و میر، افزایش بیماری‌ها، نابودی سیستم‌های بهداشتی و زیرساخت‌ها درمانی در یک کشور، قحطی و ... می‌شود (Syrian Arab Republic Public Health Situation Analysis, 2022).

بر اساس گزارش‌های سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی، جنگ داخلی در سوریه نیمی از تأسیسات بهداشتی و نیمی از سیستم‌های فاضلاب را ناکارآمد کرده و بسیاری دیگر را نیازمند تعمیر کرده است. بحران آب در حال حاضر ۵ میلیون سوری را تحت تأثیر قرار داده است و این خود امکانات بهداشتی را به خطر می‌اندازد. فقدان آب تمیز خطر ابتلا به بیماری و گسترش کووید ۱۹ را نیز افزایش می‌دهد (International Rescue Committee, 2022).

طبق آمار نهادهای بهداشت جهانی، از مجموع حدود ۲۱ میلیون نفر جمعیت کشور سوریه، حداقل ۱۲.۲ میلیون نفر نیازمند کمک‌های مربوط به حوزه سلامت و بهداشت هستند؛ چرا که سرویس‌های ضروری و اساسی مربوط به بهداشت نظیر بیمارستان‌ها و مراکز درمانی به‌خاطر منازعات و جنگ داخلی در حالت ورشکستگی قرار دارند و نیازمند بازسازی و احیا برای ارائه خدمات ضروری هستند.

طبق گزارش سازمان بهداشت جهانی کشور سوریه بر اساس شاخص‌های مختلف سلامت از میان ۱۹۵ کشور در رتبه ۱۹۲ قرار دارد (The Global Health Security, 2021). در این

گزارش منازعات مسلحانه داخلی، آوارگی، کمبود آب، خشونت‌های جنسی از مهم‌ترین علل میزان نامناسب امنیت بهداشتی در این کشور بیان شده است. در کنار آسیب‌های فیزیکی بهداشتی، جنگ‌های داخلی سوریه شاخص شادی جهانی را نیز در این کشور که مربوط به سلامت روانی این افراد است، تحت تأثیر قرار داده است. شاخص شادی جهانی سوریه در طول دوران جنگ حدود ۳.۵ از ۱۰ بوده است که این مسئله بیان‌گر پایین بودن سطح شادی جهانی در این کشور است.

جدول شماره ۶: شاخص و رتبه شادی جهانی در سوریه از ۲۰۱۳ تا ۲۰۱۹ (شاخص از ۰ تا ۱۰)

سال	رتبه شادی جهانی	شاخص شادی جهانی
2019	149°	3.462
2018	150°	3.462
2017	152°	3.462
2016	156°	3.069
2015	156°	3.006
2013	148°	3.892

Syria - World Happiness Index in <https://countryeconomy.com/demography/world-happiness-index/syria>
منبع:

نمودار شماره ۸: میزان رتبه شادی جهانی در سوریه

Syria - World Happiness Index in <https://countryeconomy.com/demography/world-happiness-index/syria>
منبع:

منازعات داخلی و میزان امنیت محیط زیستی در سوریه: به طور کل امنیت انسانی در سوریه از امنیت محیط زیستی این کشور غیرقابل تفکیک است. از سوی دیگر، بایستی بیان کرد که تخریب محیط زیستی در این کشور نه تنها حاصل منازعات داخلی این کشور بلکه خود یکی از عوامل مهم تشدیدکننده منازعات می‌باشد. در واقع، شرایط ضعیف و شکننده محیط زیستی در سوریه قبل از وقوع جنگ نیز در این کشور به‌ویژه در سال‌های ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۰ وجود داشته و یکی از عوامل مهم ایجاد جنگ بوده است. وقوع منازعات داخلی نیز البته به‌طرز چشم‌گیری بر وخیم‌تر شدن شرایط امنیت محیط زیستی تأثیر داشته است. در واقع تهدیدات امنیت محیط زیستی در این کشور به ناامنی غذایی، کمبود آب، بیکاری و مهاجرت جمعیت انبوه به سمت مراکز شهری شده است. یک دهه جنگ در این کشور و استفاده از سلاح‌های انفجاری موجب تخریبات محیط زیستی بسیار در سوریه شده است. به‌عنوان مثال تأثیرات انفجارها بر آلودگی خاک، آلودگی آب، ایجاد زباله‌های جنگی، انتشار گازهای گلخانه‌ای، جنگل‌زدایی، تخریب خاک و پوشش گیاهی، کاهش آب و سوء مدیریت زباله، به‌ویژه در مناطق جنگی و پر جمعیت بوده است. از سوی دیگر، طوفان‌های گرد و غبار بزرگ که هم ناشی از عملیات نظامی و هم کاهش فعالیت‌های کشاورزی است و همچنین حملات شیمیایی سال ۲۰۱۵ در این کشور باعث شده است تا سازمان جهانی بهداشت سوریه را به‌عنوان هجدهمین آلوده‌کننده هوا (از بین ۹۲ کشور) در سال ۲۰۱۹ رتبه بندی کند. از سوی دیگر بیش از ۸۵ درصد از زمین‌های کشاورزی در سوریه در معرض فرسایش خاک است و استفاده از زمین‌های قابل کشت بین سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۴ به میزان ۲۱ درصد کاهش یافته است (The Environmental Impact of Syria's Conflict, 2021).

نتیجه‌گیری

کاهش خشونت در همه اشکال آن یکی از مهم‌ترین پیش‌شرط‌های تحقق امنیت انسانی مطابق با سند توسعه پایدار ۲۰۳۰ سازمان ملل می‌باشد. در این میان منازعات خشونت آمیز و خشونت میان افراد در دو سطح میان دولتی و درون دولتی از مهم‌ترین تهدیدات علیه تمامیت فیزیکی و امنیت روانی و سلامت انسان‌ها به‌عنوان اصلی‌ترین کارگزاران امنیت انسانی محسوب می‌شود. بنابراین واضح است که منازعات داخلی هم به‌صورت مستقیم و هم به‌صورت غیرمستقیم از طریق تحت تأثیر قرار دادن کارآمدی دولت، می‌تواند شاخص‌های امنیت انسانی را در سطوح مختلف تحت تأثیر قرار دهد.

مفهوم امنیت انسانی از مفاهیم نسبتاً جدید و مرتبط با مفهوم امنیت ملی در ادبیات روابط بین‌الملل است و در حالی که هدف اصلی امنیت ملی دفاع از یک دولت از تهدیدات خارجی تعریف می‌شود، تمرکز امنیت انسانی بر حفاظت از افراد است. از سوی دیگر اگرچه افراد یک جامعه می‌توانند در یک دولت ایمن از تهدیدات بیرونی زندگی کنند، اما لزوماً این به معنای آن نیست که آن‌ها دارای امنیت فردی و انسانی هستند.

از مهم‌ترین معیارها و شاخص‌هایی که با آن می‌توان میزان شاخص‌های امنیت انسانی را در یک جامعه مورد بررسی قرار داد، می‌توان به اطلاعات پایگاه‌هایی چون شاخص صلح جهانی^۱ اشاره کرد که با استفاده از ۲۳ معیار مربوط به فقدان خشونت و یا ترس از خشونت، به درجه‌بندی کشورها در زمینه میزان امنیت انسانی می‌پردازد. پایگاه قابل استناد دیگر در این حوزه نمایه مربوط به دولت‌های ورشکسته است^۲ که شاخص مفیدی در مورد میزان مورد تهدید قرار گرفتگی امنیت انسانی در کشورهای مختلف ارائه می‌دهد. این نمایه توسط بنیاد مربوط به صلح تولید می‌شود. پایگاه دیگر در این حوزه نمایه عملکرد مربوط به محیط زیست است^۳ که با استفاده از ۲۴ معیار کشورهای جهان را به لحاظ شاخص‌های امنیت محیط زیستی که بخشی از امنیت انسانی است، رتبه‌بندی می‌کند.

در این مقاله تلاش شد که با استفاده از داده‌های این پایگاه‌ها و بررسی جایگاه سوریه به عنوان یکی از کشورهایی که در نظام بین‌الملل دارای رتبه بسیار بالایی در زمینه میزان منازعات داخلی دارد، به این سؤال پاسخ داده شود که چگونه این منازعات شاخص‌های امنیت انسانی را تحت تأثیر قرار داده است؟ با بررسی جایگاه سوریه در حوزه‌های مختلف شاخص‌های امنیت انسانی، به این نتیجه می‌رسیم که منازعات داخلی در هر کشوری تأثیر غیرقابل انکار بر کیفیت این شاخص‌ها دارد، هم به صورت مستقیم و هم به صورت غیرمستقیم و از طریق تحت تأثیر قرار دادن شیوه حکمرانی دولت و عملکرد آن. بنابراین در این نوشتار با بررسی وضعیت شاخص‌های امنیت انسانی در دولت سوریه به‌عنوان مطالعه موردی این تحقیق، می‌توان به این نتیجه متقن رسید که رابطه معنادار و مستقیمی میان دو متغیر منازعات داخلی و میزان کیفیت ابعاد امنیت انسانی وجود دارد. به این معنا که با افزایش منازعات داخلی کیفیت ابعاد امنیت انسانی کاهش می‌یابد.

1. GPI

2. FSI

3. Environmental Performance Index (EPI)

منابع و مأخذ

انگلیسی:

- Arab Reform Initiative, (2021), "The Environmental Impact of Syria's Conflict", in <https://www.arab-reform.net/publication/the-environmental-impact-of-syrias-conflict-a-preliminary-survey-of-issues/>
- Bajpai, Kanti (2000). "Human Security: Concept and Measurement", At: <https://www.semanticscholar.org/paper/Human-Security>.
- Britannica, (2021), "Syrian Civil War", At: <https://www.britannica.com/event/Syrian-Civil-War>.
- BTI Transformation Index, (2022), "Syria Country Report", At: <https://www.un.org/humansecurity/reports-resolutions/>
- Freedom House, (2021), "Global Freedom Scores in MENA countries", At: <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores>.
- GHS Index, (2021), "The Global Health Security", At: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov> .
- Index Mundi, (2021) "Syria Population below poverty line", At: https://www.indexmundi.com/syria/population_below_poverty_line.html.
- Informing humanitarians worldwide, (2022) "Syrian Arab Republic Public Health Situation Analysis", At: <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/syrian-arab-republic-public-health>.
- Institute for Economics & Peace, (2022), "Global Peace Index Measuring Peace in a Complex World", At: <http://visionofhumanity.org/resources>.
- Institute of Development Studies, (2006), "The Human Security Framework and National Human Development Reports", At: <https://hdr.undp.org/content/human-security-framework-and-national-human-development-reports> .
- International Rescue Committee, (2022) "Syria and International Rescue Committee", At: <https://www.rescue.org/country/syria>.
- SIPRI, (2018), "SIPRI Yearbook", At: <https://www.sipri.org/yearbook/2018>.
- Tanaka, Akihiko (2015). "Human Security: A stronger framework for a more secure future", At: <https://hdr.undp.org/content/human-security-stronger-framework-more-secure> .
- The Fund for Peace, (2021), "Fragile States Index Annual Report", At: <https://fragilestatesindex.org/2022/07/13/fragile-states-index-2022-annual-report/>
- Trading Economics, (2021), "Syria GDP growth annual" At: <https://tradingeconomics.com/syria/gdp-growth-annual> .
- Trading Economics, (2021), "Syria inflation", At: <https://tradingeconomics.com/syria/inflation-annual>.
- UN Fund for Security, (2000), "Reports of the Secretary-General on Human Security", At: <https://www.un.org/humansecurity/reports-resolutions/>
- UN World Food Program, (2022), "Global food Security Index", At: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/>
- UN World Food Program, (2022), "Global Report on Food Crises", At: <https://www.fao.org/3/cb9997en/cb9997en.pdf>.

- UNDP (United Nations Development Programmed), (1994), **Human Development Report, New Dimensions of Human Security**, New York.
- UNDP, (2022), “New threats to human security”, At: <https://hs.hdr.undp.org/pdf/srhs2022.pdf> .
- US Department of State, (2021), “Syria International Religious Freedom Report”, At: <https://www.state.gov/wp-content/uploads> .
- World Atlas, (2018), “Largest Ethnic Groups in Syria”, At: <https://www.worldatlas.com/articles/largest-ethnic-groups-in-syria.html>.

پروشکاه علوم انسانی ومطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی